

A HUMANIZMUS FOGALMI TARTALMÁNAK VÁLTOZÁSA KORUNKBAN

Trencsényi Waldapfel Imre születésének hatvanadik évfordulójára

Írta: **VAJDA LÁSZLÓ**

A műélvező számára a művész egy-egy opusa is izgalmas gyönyörűség forrása, hát még az oeuvre, az opusok sokaságának egysége. Az opus a maga individualitásában csak az alkotó néhány sajátos arcvonását villantja elénk, de úgy, hogy abból kisejlik az arc karaktere is — az öntörvényűségében tölem elkülönült s mégis velem rokon én fölcsilanása — s ez forrása műélvezői s emberi örömnünknek. Az oeuvre ezt az örömet a lehető legmagasabbra csigázza, mert totalitásában az elütő, sőt egymásnak egyenesen ellentmondó arcvonások tömegéből markánsan rajzolódik elénk — léte igazolásának s művészi tevékenysége igazságának dokumentumaként — arcának „mindigez” karaktere.

S ami áll a művészre, az áll a tudósra nézve is. Ha valóban tudós, s nemcsak bitorolja e nevet, egyes opusai — tárgyuk és problémájuk sokféleségében — különböző jellegű és értékű adalékként — hol innen, hol onnan, némi fényt vetnek arcára — oeuvrejének „egyféleségét” viszont az biztosítja, hogy annak minden egyes darabjából más és más oldalról ugyan, de következetesen ugyanannak az arcnak a karaktere vésődik lelkünkbe — s ez a szerző léte jogosultságának s tudományos tevékenysége hitelességének a dokumentuma.

A művész, illetve a tudós profiljáról beszéltem, egyenesen az oeuvre értékének a mércéjéül jelölve meg azt. Merőben a képszerűség igénye késztetett arra, hogy az alkotó profiljáról szóljak — fogalmilag ezen a művésznek, a tudósnak az általa ábrázolt, azaz feltárt valósággal szemben tanúsított magatartását, vagy ha úgy tetszik, az arról szerkesztett világképét értve, mely nemcsak a művészet, hanem a tudomány esetében is objektív — a célbavett valóság — a szubjektív — az énjére jellemző nézőpont — elemek szintézise, olyformán, hogy a nézőpontot viszont, eltekintve a látókör szélességének végső soron kapacitás megvonta határaitól, a korabeli valóságnak egészen az élményekig lebontott tényezői határozzák meg. Ezt a magatartást, világképet föltétlenül az oeuvre értékmérőjének kell tekintenünk, mert ha annak építőköveiből, az opusokból nem bomlik ki — akár dialektikus ellentmondásosságában is egyértelműen, valahogy gyökértelennek jellegtelennek érezzük azt, s ez éppúgy rovására van a művészi ábrázolásnak, mint a tudományos föltárasnak. Persze, ez nem annyit jelent, mintha az egyszerű kiértelt magatartás, világkép idők folyamán ne változhatna esetleg többször is, hanem csupán annyit, hogy ezeknek a változásoknak határozottan kell kibontakozniuk a fejlődés logikája szerint.

Trencsényi Waldapfel Imre itt él közöttünk, s valószínűleg úgy érzi, hogy a leglényegesebbet még nem mondta ki, s ez nem is lehet másként annál, aki él és alkot — tehát opusai számban még szaporodni fognak, de az oeuvrenek, mely nevéhez fűződik, az „alaprajza”, a „kerete” már készen, s csupán a „ráépítés”, a „kitöltés” gazdagodhatik. Ennek az életműnek a fundamentuma: a humanizmus.

* * *

Trencsényi Waldapfel Imre egyetemi tanulmányait 1927-ben kezdte, s 1932-ben végezte be. Többünknek — két-három szakos tanárjelölteknek — nagy gondot okozott akkor, hogy egymástól elkülönült szaktárgyainkat mint forraszthatnánk magunkban olyan szerves egységbe, mely indokoltta, sőt szükségessé tenné, hogy mind-egyikkel egy életen át foglalkozzunk. Így bukkant ő már akkor témájára, a humanizmusra, melynek kutatásában nem mondhatott le harmadik szaktárgyáról, a görögről, mert a görögség verejtékezte ki magából a *paideia* eszményét; fel kellett használnia második szaktárgyát, a latint, mert a rómaiak a *paideia*-t a *hellenizmus* idején terjesztették el világszerte mint az általánosan emberi magatartást megszabó humanizmust; s el kellett merülnie első szaktárgyában, a magyarban is, mert a humanizmus nem enyészett el az antik világgal, hanem tovább élt az egyes nemzeti irodalmakban, s így mintegy megkövetelte a kutatótól, hogy századokon át tartó továbbgyűrűződését a magyar irodalomban is nyomon kövesse. Mivel pedig a hellenizmus idején a rómaiak által az emberiség közkinségévé tett humanizmus értékrendszerének kialakulására hatással volt a Kelet is, Trencsényi Waldapfel Imre Erasmus példáját követve a hébert is bevonta stúdiumai körébe. A tudományok gyors differenciálódásának idején, mikor tudós-ideállá a „szakember” lett, s a szakember egyre szűkebb és szűkebb területeknek a vizsgálatára szorítkozott, ez a humanizmusban mint központi gondolatban összefonódó sokszakúság a reneszánszkori humanizmus sokoldalú emberegyéniségeire emlékeztető sokoldalú tudósegyéniséggé formálta őt. S a kezdet kezdetétől fogva humanizmusra szegeződő érdeklődése az aranyfedezete legutóbbi megjelent kötete (*Humanizmus és nemzeti irodalom*. Bp. 1966. Akadémiai Kiadó) vallomások előszavának ez a kitétele: a „klasszikus filológus” és a „magyar irodalomtörténész” kettős minősége nem jelent merőben véletlenszerű personal uniót”. Ez a „personal unio” jellemzi egész eddigi pályafutását. Mindvégig görög és római meg magyar irodalomtörténész. Görög és római irodalomtörténeti munkássága azt a posztulátumot állította elé, hogy a görögség irodalmi fokát megelőző íratlan népi termékek, a mitológia talaján is megvesse lábát. A rómaiak nagyjában e görög mitológia adaptálóiaként tekinthetők, a görögöknek genuin, persze csak relative genuin alkotásuk, mert a keleti mitológiák ebbe való beszívárgásának számos nyoma van. S minthogy a görög műköltészet — Kölcsénynek a *Nemzeti hagyományok* c. essay-ében olvasható megállapítása szerint — természetesen fejlett ki, mert indulásakor a népköltészeti hagyományt, a mítoszt dolgozta föl, a római költészet pedig e mítoszt továbbéltető görög költészet hatására bomlott ki, szintén a mítoszt plántálva tovább a megújuló századokba — előbb a *fides*, majd az *ironia* hangján — ezért kellett Trencsényi Waldapfel Imrének a vallástörténetnél kikötnie. Első ilyenmű összefoglaló művének (*Görög-római muthológia*, Bp. 1936. Győző kiad.) a magyar nyelven régebben megjelent klasszikai mitológiai munkákhoz képest egyik érdeme éppen az volt, hogy a görög és római auktorok idevágó szövegeinek fordítása útján tárta elénk a mítosz világát, mintegy demonstrálva ezzel a mítosz és műköltészet összefüggését az antikvilágban. Ennek a kötetének Budapest, 1960-ban a Gondolatnál megjelent *Mitológia* c. átdolgozása — éppen mert a görög mitológia forrásvidéke a keleti mitológiákban is keresendő — kiegészült a keleti népek mítoszaival is.

Szerzőnk eddigi műveinek sokaságában differenciálódó tudósi tevékenysége így integrálódik következetesen a humanizmusra irányuló érdeklődésből kiérő oeuvre egységében.

A humanizmus fogalma pályafutásának több mint harmincöt esztendeje alatt aszerint alakult nála, amint a humanitás eszménye meddő elméletre kárhoztatottságából ismét élethalakító erővé lett a történelmi időkben, s ahogy jómaga is eljutott

a polgári apolitikus intellektualizmustól a polgári radikalizmuson át a marxizmusig.

Indulása idején válságos napjait élte a filológia, de méginkább a klasszika filológia. A pozitivizmus ténygyűjtő akkumulációja, hatáskimutatásokban vagy tartalmi kivonatokká és életrajzi adatokká nyomorított monográfiákban tobzódó analízise, ez a perspektíva nélkül való mikrofilológia kiábrándítóan hatott az egyetem padjait akkor koptató igényesebb tanár vagy tudósnemzedékre. Nem mintha nem látta volna át azt, hogy az egészet szükségképpen csak részeire bontva lehet megismerni, de azt is fölérte ésszel, hogy hajítófát sem érnek a széttört cserépdarabok módjára hányódó részek, ha nem állnak össze valamiféle egésszé. Így ejtette rabul ezt a nemzedéket a nálunk csak akkor meghonosodó szellemtörténet, melynek tág perspektívájú szintézisei monisztikusan magyarázták a korszellemből az egyes korszakok mindennemű kulturális megnyilatkozását. Szemfényvesztését — tisztelet az iskola megalapítója, Dilthey, de még inkább Levin Schücking nevének, aki megkísérelte „röghöz kötni” azt a bizonyos korszellemet, s egyes társadalmi csoportok („sozialen Gruppe,”) körülményektől meghatározott életformájából eredeztette azt — hogy ti. szintézisei hiányos analízisen alapszanak, amennyiben a tényeknek csak bizonyos, a maga sajátos szintéziséhez éppen kellő fajtáját veszi tudomásul, a többieket pedig figyelmen kívül hagyja — a részek sokaságában mindig az egész egységét látni kívánó ember örömmujjongása közepette csak kevesen vették észre. A magyar irodalomtörténész Horváth János, a klasszikus filológus Hornyánszky Gyula s a vallástörténész Kerényi Károly — akkor joggal körülrajongott mestereink, most tekintet nélkül arra, hogy szintéziseink ma is megállják-e helyüket vagy sem —, a tények sokszor egymásnak ellentmondó tömegének a fundamentumára húzták föl annak imponáló palotáját, s ezért ha szellemtörténészek voltak is, a merészen és alaptalanul általánosító „kutatók” nyájától elkülönültek. Trencsényi Waldapfel Imre tanítványukként a legapróbb tényeknek aggóskodó gyűjtésével, sokoldalú analízissel építette föl a maga humanizmus-szintézisét. Így sohasem vetette meg, nem vethette meg a mikrofilológiát, mert éppen ez tette lehetővé számára kifejtetni a humanizmusnak mind átfogóbb értelmét.

Pályakezdekésekor a kutatási programját kitűző *Humanizmus és nemzeti irodalom* c. értekezésében (Irodalomtörténet 1933. p. 15—49) a humanizmus fogalmát a Horváth Jánostól hirdetett „irodalom önelvűsége” gondolatától áthatva részben egyoldalúan, részben pedig — s ez összefügg az előbbivel — szűkkörűen határozza meg. Egyoldalú ez a humanizmus-fogalom, mert bár a „humanista latin irodalom népszerűsíti Európában az itáliai reneszánsz világnézeti eredményeit is”, mégis egy minden válfaját felölelő definícióból ki kell hagyni „a világnézeti szempontot”, s így nem lehet több a tartalma, „mint az egyszerre *tudós* és *művészi* igénnyel fellépő újkori latin irodalom, mely az antikvitást tudja alapjának”. Inkább egy légiüres térben lebegő *csak* ízlésáramlatot jelöl tehát, mint egyben az általa tükröződő sajátos emberi magatartásban, világképben kifejeződő eszmeiségét, ugyanis csupán ennek az újkori latin irodalomnak mint klasszicizáló ízlésáramlatnak a továbbgyűrűződését foglalja magában, melynek során az vagy létrehozza a nemzeti irodalmat, vagy a már meglevőt hosszú időre megtermékenyíti. Nálunk az újkori latin irodalom „teremti meg a magyar irodalmi nyelvet, hívja öntudatra az irodalmi gondolatot, s tápláló dajkája, részben igazolása a magyar világi irodalomnak Bessenyeiig, sőt egy jelentékeny írócsoportban tovább is” — azaz Janus Pannoniustól Berzsenyi Dánielig. Ez a humanizmus fogalom akkor ebben a szűkkörűségében is termékeny munkahipotézisnek bizonyult. Alkalmat adott szerzőnknek arra, hogy a jelzett határok között szintézisbe fogja a magyar irodalmat, sőt az európai irodalomnak összességét, mint az

„európaiság” dokumentumát, hiszen ez az újkori latin irodalom, ha nem egyenesen életrehívója azoknak, legalábbis alakítója, formálója. Ez az újkori latin irodalom azonban az antik görögség körében kialakult s a rómaiak által hirdetett humanista eszményt fogadja el kánonként, s így az európaiság kezdeteit az antikvitásban kell keresnünk. Ezért állapította meg szerzőnk *Az európai öntudat filológiája* c. essay-ben (Válasz, 1934. p. 253—257), hogy „az antik humanitás eszmény születésénél az európai kultúra öntudatának keletkezését szemlélhetjük”. S „a klasszika filológia legfőbb világnézeti funkciója szerint európaiságunk gyökértudománya”.

Erasmus és magyar barátai c. kötetében (Bp., 1941. Officina Képeskönyvek 30—31. sz.) már nyoma sincs a humanizmus-fogalom előbb említett egyoldalúságának. Megjelenése idején harcos cselekedet volt e könyv megírása, mert szétfoszlatta azt a szellemtörténet által terjesztett balhiedelmet, mintha Erasmus és magyar barátai a kor nagy küzdelmeitől visszahúzódó szobatudósok lettek volna, kiknek „languos, kételkedő filozófiája”, „fáradt pesszimizmusának a mérge” — tehát „dekadenciája” — lett volna felelős a mohácsi katasztrófáért. Trencsényi Waldapfel Imre kimutatta, hogy Erasmus politikus egyéniség volt, aki Európa fejedelmeit humanista barátainak a mozgósításával a török ellen való összefogásra serkentette akkor, mikor a keresztény tábor több ok miatt is szétesőben volt. Ebben a koncepcióban a humanizmus tehát korántsem független a világnézettől, s a humanista antikizáló ízlésével papírra vetett írások nagyon is határozott és következetes emberi magatartást, világképet fejeznek ki, e kor legprogresszívebb eszmeiségét propagálva.

Gyakorlatilag ebben a művében már „hatálytalanította” szerzőnk a humanizmus-fogalom egyoldalúságát, elméletileg azonban csak a felszabadulás után tette meg ezt a *Humanizmus és marxizmus* c. kötetében. (Bp., 1948. Könyvnap, Hungária) Visszaemlékezve kultúrpolitikánk akkori helyzetére, azt kell, hogy mondjam: kétfelé hadakozott ezzel a tanulmányával. A burzsoá világ írástudói a humanizmus átörökítőinek tudva magukat, viszolyogtak a marxizmustól; e két eszmeáramlatban a *libertas* és *terror* ellentétét látták megtestesülve, s ők a *libertas* mellett törtek lándzsát. A szocializmus hívei viszont a csődbejutott polgári humanizmus láttára húzódoztak általában a humanizmustól is. Ez a munka máig sem részesült kellő megbecsülésben, mert írójának kétfelé való harca miatt innen is, onnan is éltek vele szemben a gyanúperrel. „*Humanizmus alatt* — állapítja meg itt — alábbiakban azt az értékrendszert értjük, mely a kultúra minden jelenségét annyiban értékeli, amennyiben az ember természetadta lehetőségeit segíti kibontakozáshoz”. Tehát alapvetően az eszmeiségén, s nem az ízlésirányzatban látja a humanizmus kritériumát.

E kis kötetben megelevenedik előttünk a *paideia* eszményének felbukkanása, majd alakulása a görög kultúrában a mítoszból merítő Homerostól, Hesiodostól és tragikusoktól egészen a szofistákig; a *paideia*nak az emberiség közkincseként való fölismerése a hellenizmus korában, mikor a zsidó biblikus műveltség ere is beleömlik a *paideia* folyamába, s mikor az mint *humanitás* egyre szűkülőbb értelemben a római kultúra éltető elemévé lesz Scipiotól Marcus Aureliusig, hogy azután Lukianosnál ismét kiteljesedjék; a feudális középkor, mikor a *humanitás* elsősorban formális nyelvi-stilisztikai képzést jelent; a burzsoá újkor a reneszánsztól kezdve mikor a *humanitás* a maga gazdagságában elméletből ismét életalakító erővé válik, egészen a liberalizmusig, mikor az univerzális ember igényétől megfosztottan a gimnázium latin-görög „szaktudományát” jelenti, melyben hovatovább csak a görög és latin nyelv tanárai hittek. S megelevenedik végül a vérszegény, teóriába fulladt burzsoá humanizmust fölváltó, a praxist szabályozó *szocialista humanitás* eszménye,

a lehető legtöbb irányban kibontakozott ember, mi valósággá csakis az embert „elidegenedéséből” felszabadító proletárforradalom árán lehet.

A humanizmus-fogalomnak eme, a szerző és kora fejlődéséből magyarázható sokoldalúságával szükségképpen együttjárt kitágulása is. Szétfeszített keret immár a humanizmusnak az európaisággal — s folytathatnám így is: az európai irodalomnak a világirodalommal — való azonosítása. Ahogy a hellenizmus idején, az európai irodalom születésekor nemcsak Nyugat, hanem Kelet kultúrája is beömlött annak tartályába, úgy most, az első világháborúval bezáruló újkort fölváltó építő szándékú legújabb kor küszöbén nemcsak Európa, hanem Ázsia, Afrika is „beleadj” a maga kultúráját a *szocialista humanizmus* erőáramába; most nő igazán a világirodalom világirodalommal — egészen az újkor végéig általában az európai irodalmat jelentette. Ezt fejtegeti szerzőnk *A világirodalom új távlatai* c. essay-jében (Nagyvilág, 1958. 12. sz. p. 1825—1831). Így kívánt világrendünk megszerkesztésében iránytűnk egyfelől az antikvitás létrehozta s a polgárság által adaptált humanizmusnak kritikával átvett írói s művészi remekei — mert igaz az, hogy ezeket a nagy művésztől mindig elválaszthatatlan humanizmust a mi oldalunkra állítja (l. Trencsényi Waldapfel Imre: *Világirodalmi műveltségünk kérdéséhez*. Nagyvilág 1966. 3. sz. p. 443—448) — másfelől a szocialista realizmus alkotásai.

Azt hiszem, a tudós opusainak sokasága — az előbbiekből kitetszően — a felfedett összefüggések hálójában az oeuvre egységében fonódik össze. S ez a szervesen fejlődő életmű már magában is tudományos érték.

* * *

Legutóbb napvilágot látott a *Humanizmus és nemzeti irodalom* c. kötete anyagának összeválogatása három szempontból is érthetetlen lenne a humanizmus fogalmi tartalmának imént vázolt korszerű alakulása nélkül. Ezt ismerve könnyen felelhetünk a következő kérdésekre. 1. Miért kerülnek itt egymás mellé oly különböző műfajú írások, mint *a*) ízlésáramlatok elemzése (*Magyar humanizmus—magyar romantika*), — *b*) írói arckép (*Küküllői János és a Névtelen Minorita, Erasmus és magyar barátai, Vendégjárás Csáktornyan, Gyöngyösi István, A nagykörösi évek tanulása, Radnóti Miklós eklogái, A dialektikus költő, Két megemlékezés, Mese-tudomány és vallástörténet*), — *c*) műelemzés (*Jegyzetek a Zalán futásához, A János vitéz, A Dunánál*), — *d*) hatáskutatás (*Ádám és Ahasvérus*), — *e*) adalék (*„Csillag esik, föld reng... Két közmondás Mohács Magyarországról*), — *f*) stíluselemzés (*Bornemissza Péter nyelvművészete*). 2. Mit keresnek ebben a kötetben, mely majdnem egészében íróművészeknek van szentelve, a tudósokkal foglalkozó darabok (Honti Jánosról, Horváth Jánosról, Marót Károlyról)? 3. Miért sodorja bele a *Humanizmus és nemzeti irodalom* c. 1933-ban írt tanulmányában kitűzött kutatási programja ellenére a humanizmus áramlatába Berzsényi után föllépő íróinkat, egészen a XX. századig, köztük olyanokat is, akiknek humanizmusáról eddig nem igen esett szó: Petőfit, Aranyt, Madáchot, Balázs Bélát?

I. A kutató számára csábító feladat egy *monumentális* tabló felvázolása: a humanizmus leglényegét mutatni meg annak eszmeáramlatában vagy módosulását egy másik eszmeáramlatban vagy érzékeltetni a humanizmust az írói arc karakterében, illetve helyesbíteni azt, ha tévesen rajzolták a humanizmustól meghatározottnak — de talán még csábítóbb a monumentális tabló arányához képest imponderábilis ecsetnyomokkal dolgozva a cseppben ismerni föl a tengert: a humanizmust egy műben, egy műnek a másik műre gyakorolt hatásában, egy-egy szólásban, vagy a még ennél is megfoghatatlanabb stílusban leplezni le. Igen, ebben a „kispasztikában” méginkább fölcillan szerzőnk filológiai virtuóizítása, mint az ízlésáramlatokról

készült összefoglalásokban vagy az írói arcképekben, de e virtuozitás sohasem a szakmabeli öncélú játékos bravúrja, mert e kötetbe felvett, 1931—1961-ig keletkezett írásai következetesen nemzeti irodalmunknak Küküllei Jánostól Marót Károlyig a humanizmus csillagzata alatt hullámozó folyamatára vetnek éles fényt. Ugyan nem több-e kuriozitásnál megtudni azt, hogy Arany János *Buda halála* c. eposza IX. énekének e sorral kezdődő versszaka: „*Csillag esik, föld reng...*” nem XV. sz-i leleményre vezethető vissza, hanem sokkal régebbre: integráns eleme volt a nyugati Attila hagyománynak már a XIII. században. Föltétlenül több. Ezzel demonstráltatik, hogy a magyarság európaisága (európaiság=humanizmus) mily mély gyökerű. Éppígy nem kuriózum, hanem induló nemzeti irodalmunk humanizmusból eredtének igazolása az is, hogy Bornemissza Péter *Elektrájának* egyes okuszai antik metrum szerint is olvashatók, mi szintén európaiságunk dokumentuma.

2. Ha igaz — márpedig igaz — hogy a humanizmus a kultúra minden jelen-ségét értékeli, mégpedig abból a szempontból, hogy mennyiben segíti elő kibontakozni az ember természetadta lehetőségeit, akkor a humanizmus és nemzeti irodalom viszonyát vizsgáló kötetben nemcsak a humanizmustól áthatott szépíróknak, hanem tudósoknak is helyük van, ha alkotásuk az irodalomtudomány körébe tartozik, mint Horváth Jánosé, Honti Jánosé és Marót Károlyé, s bizonyos szempontból a művészet és tudomány határára helyezkedik el, még akkor is, ha az irodalom fogalma közhasználatban a szépirodalomra szűkült le. Sehogysem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy pl. Humboldt *Kosmos*-a, mely nem is irodalomtudományi mű, hanem a „tudományok összveségének” foglalata, szintén „irodalmi termék”. Szerzőnk a szocialista humanizmus talaján állva humanizmusuk határainak szempontjából értékeli kritikailag a három magyar tudós munkásságát, s ez az értékelés példászerű.

3. Minőségi különbség feszül a burzsoá és szocialista humanizmus közt, s ha magunkénak valljuk az utóbbit, akkor képeznek meg igazában az előbbinek új világregdünk kialakításában hasznosítható értékei. Mert a burzsoá humanizmus „elkötelezettsége” szilárd támogatója a szocialista humanizmus „pártosságának”. (Vö. *Az irodalom és művészetek hivatása társadalmunkban*. Társadalmi Szemle 1966. 7—8. sz. p. 29—58) Trencsényi Waldapfel Imre zömmel a burzsoá humanizmusnak a kritikai rostán fennakadó legidőtállóbb reprezentánsait vonultatja föl; a szocialista humanizmust József Attila *A Dunánál* c. verselemzésével s *Radnóti Miklós eklogái* c. írói arcképével szólaltatja meg. Itt persze nem 1933-ban írt *Humanizmus és Nemzeti irodalom* c. értekezésének inkább csak ízlésáramlatot, hanem *Humanizmus és marxizmus* c. tanulmányának elsősorban eszmeiséget jelölő humanizmus fogalma a mérce. Természetesen a fölsorjázott írói arcok, művek és szólások mindegyikének a mélyén — ha nem is éppen mint szűkkeblűen értelmezett formaelv — kimutatható az antikvitas hagyománya. Arany János máig is iskolapéldának tekinthető *Zrinyi és Tasso* c. írásában egyszersmindenkorra tisztázta, hogy mint formaelv mit jelentett Zrinyi számára, ezért szerzőnk a *Vendégjárás Csáktornyan* c. — nyugodtan mondhatni, a szépirodalom körébe tartozó finomtollú essay-ében — mint korának a humanistával azonosítható legátfogóbban és legmélyebben európaér szemléletű magyarájt — az európaiság és magyarság szintézisének reprezentánsát — mutatja be őt, aki oly magas csúcsra érkezett, hogy csakis a magánosság lehetett osztályrésze. A hosszú időn át népszerű *Gyöngyösi István* válósággal ellenpólusává lesz, aki Corneille nyomán a humanista hatalom és szerelem akarásában habzsoló életvágya miatt olyannyira közkedvelt poétája az erre igent bólintó köznemességnek, mely réteg a hatalomért szívós harcot vívott a főnemesekkel és Habsburgokkal, s fölöttébb méltányolta a poétának labanci aulikus-

sága mögül ki-kibúvó óvatos kurucos rebellióját, s ebben a középszerűségében lett a köznemesi tömeg aspirációinak dédelgetett kifejezőjévé. A *Jegyzetek a Zalan futásához* c. tanulmányban Vörösmartyt, a humanistát, a honfoglalás romantikus eposzának íróját nemcsak az antik formaelv fölhasználásában éri tetten — a honfoglalás mondai előzményeit ábrázoló, Zala által készített zászló himzése s Árpád pajzsának domborművei Dugonics közvetítésével Achilles pajzsának a homeroszi vilásképet összefoglaló pajzs ábráira utalnak, Hadúr alakjában — ugyancsak a Dugonics által Bél Mátyástól átvett, de alapjában Herodotoszra visszavezethető Attila-képből kikövetkeztethetően Ares-Mars istensége született újjá, s Árpád pajzsot megvető, csupán karjában bizakodó hősiességét mintha Xenophon ifjabb Kyroszától örökölte volna — mondom, e formaelven túl az antikvitás a magyar romantika e „koszorús költőjénél” vilásképalakító erő is: rokonszenvvvel kíséri ő az újjörögök szabadságharcát, a szabadság eszméjét pedig elsőnek az athéni demokrácia véste bele az európai kultúra értéktáblájába; ez a filhellén magatartás egyben buzdítás az általa „hármasszövegnek” bélyegzett Szentoszövegség igájának a lezárására — oeuvreje egyéb opusainak tanúsága szerint — az európai burzsoá demokrácia eszméinek befogadására a zsirjába fulladt és haladni képtelen Magyarországon. A *János vitéz* c. tanulmányában szerzőnk Petőfi humanitásának bizonyítékát éppen ebben az eposzban látja — mert eposz ez, akármilyen ingadozások is tapasztalhatók műfajának megítélése körül. Tárgyát a mesefolkloreból merítő s alakító írás azzal lesz „homeroszivá”, hogy negligálja a Homerosztól fölhalmozott eposzi köztárgynak minden valamire való eposzíróra nézve kötelező alkalmazását, s a népi fantázia teremtette meseanyag motívumaiból „fölényes tudatossággal válogatva céljának megfelelő kompozícióban dolgozza föl azokat, akárcsak Homerosz a népi fantázia gyümölcseinek, a mítosznak motívumait. Ezzel mintegy újratemtette” az emberiség történelmi gyerekkorának... mint soha vissza nem térő fejlődésszintnek a varázsát.” A felsorakoztatott tények alapján kétségtelen, hogy a mese-motívumok visszavezethetők a mítoszmotívumokra, de e megállapításhoz mint nem szakembernek egy kérdést kell fűznöm. Csak a görögség vagy más, a görög hatástól független népek folklorejában is találkozunk-e ezekkel a motívumokkal, mert ha igen, itt nem a görög folklore-nak a legrejtettebb csatornákon a magyar folkloreba való átszivárgásáról van szó, hanem arról, hogy viszonylag azonos körülmények között a népek egymástól függetlenül ugyanazokat a szimbolikus mese-elemeket — mert szimbolikus valamennyi — „ötlük ki”. Petőfi humanitása nemcsak a görög folklore-nak magyar adaptálásában merül ki — ez inkább a formaelvűség érvényesülését jelentené, hanem a kompozíciója sugallta politikumban is: a nép szabadságvágya ez, mely úgy látszik, csupán az irrealitásba növekedési emberei az embert — s ez a „kútba esett” demokrácia siratása. A *Nagykőrösi évek tanulsága* c. tanulmány szerint Arany János humanitása ezekben az években „természetadta lehetőségeinek” többirányú kibontakoztatásában nyilvánul meg: tudós-költőnévelő egy személyben, akárcsak az antik humanizmus nagyjai. Fölösleges lenne e szemlélet folytatnunk — a tételt ti., hogy szerzőnk kötetében valóban sokoldalúan szemlélteti a nemzeti irodalomnak a humanizmusból való eredetét s a humanizmustól való megtermékenyülését, e példák eléggé igazolják.

Látjuk tehát, hogy a humanizmus időhöz kötött változó fogalmi tartalmának megfelelően mily sokoldalúan ábrázolják a kötet darabjai a magyar humanizmust.

Befejezésként megpróbálok három pontba foglaltan néhány szót ejteni arról a módszerről, ahogy ezek a tanulmányok íródtak.

1. A kiindulópont, mint mondtam, mindig a tények tisztelésén alapuló mikrofilológia, melynek analízáló „aprólékoskodásaiból” következetesen kikereke-

dik a szintézis. S most egy lépéssel tovább kell mennem. Szerzőnk imponálóan széleskörű, az ókortól kezdve kialakuló s napjainkig fejlődő világirodalom, a Halotti beszéd-től máig terjedő magyar irodalom, a legszélesebb körű összehasonlító folklore — különös tekintettel a mítoszra és mesére — területéről, persze nem véletlenül, hanem eleve valamiféle mégcsak hipotézisben élő koncepció szempontjából gombostűre tűzögetett tények tömegét használja föl, s ez lehetővé teszi számára, hogy — matematikai nyelven azt mondhatnám, az analízissel végrehajtott differenciálással egészen a limes értékekig juthasson el: oly árnyalatnyi különbségekig, melyek addig szinte észrevehetetlenek voltak. Azt hiszem, a tudomány — mind a természettudomány, mind a társadalomtudomány — továbbvitelének ez az egyetlen lehető módja. Ennek következtében a más-más területről vett tények tömege újszerűen integrálódik.

Iskolapéldája ennek az eljárásnak *Küküllei János és a Névtelen Minorita* c. tanulmány. Küküllei János Nagy Lajos életrajzának humanista színezetéről Horváth János szólt elsőnek, s hovatovább az Anjouk idejére eső lovagkort a magyar társadalmi fejlődés korai reneszánszának tartották. Kardos Tibor aztán még határozottabban a humanizmushoz fűzte Kükülleit, bizonyos tényekre utalva, melyek valószínűvé teszik, hogy a velencei Andrea Dandolo volt rá erős hatással. No, ezzel szemben Trencsényi Waldapfel Imre bebizonyítja, hogy ez a ténykomplexum jellemző már a középkori fogantatású *vita*, sőt *speculum regis* műfajára. Továbbmenve ezek forrását is kimutatja Guillelmus de Nangis IX. Lajosról szerzett *vita*-jában. A differenciálás itt érte el a limest. Az azonos tényhalmaznak eme átértékelése következtében az integrálás is merőben más lesz. Küküllei Nagy Lajos *vita*-ja nem a reneszánszkori, hanem a középkori szellemiség áramába kerül, s a Nagy Lajos korabeli nemesi ideológia kifejezőjévé lesz. A hovatarozás körüli ingadozás, érthető mert hiszen oly ténycsoporttal állunk szemben — a hírnév értékelése, a királyi hírnév biztosítására való törekvés, az utódok nagy tettekre buzdítása, az antikvitás auktoraira, a görög Aristotelesre s a latin Vegetiusra való hivatkozás — melyben valóban a világiság fogalma határozódik meg, s a világiság felbukkanását a tudomány a korai reneszánsz és a reneszánsz korának jellemzőjeként tartja számon. Van is ebben igazság — csak ez az igazság nem kizárólagos. Nem szabad azt hinnünk, mintha a középkor karakterisztikumát merőben a vallásosság adná meg. A középkor ideológiáját politikailag az egyháznak — élén a pápával — s a hűbértokoknak — élén a császárral, királlyal — a szövetsége határozza meg. Az egyház embereszményévé a *szent* lett, a hűbértoké azonban, melynek urai kardjukkal szolgálták az egyházat, majd kardjukkal fordultak az egyház ellen, a *hős*, aki harci erényei révén mindenkinek fölébe nőtt egy fejjel, s így hírt-nevet szerzett. A hűbéruraknak ez az előbb az egyháztól is magasabb világisága — Küküllei kibékíti ezt: a királyi hatalmat és lovagi dicsőségvágyat a vallásossággal! — melyet később az egyház kárhoztatott, éppúgy a középkor talajában gyökeredzik, mint az egyháziak vallásossága. Mivel a középkori szent eszményével a tudomány többet foglalkozott, mint a középkori hős eszményével, így a középkort egyoldalúbbá szürkítette, mint amilyen. Trencsényi Waldapfel Imre ezzel az átcsoportosítással ennek a világiságnak, melyről tudni tudtunk ugyan, csak nem méltatták fontosságához mértén, jelöli ki a fejlődéstörténetben megillető helyét. Ez a középkori világiság természetesen fölfogható a reneszánszkori világiság valamiféle ütegyengetőjének, csak éppen nem a reneszánszkor világiságának, mely polgári értékű.

2. Az opus mégannyira is szokatlannak ható értelmezését az oeuvre ez időtájt keletkezett többi opusának a tanúságát használva föl (l. erre nézve *A János vitéz és Jegyzetek Zalán futásához* c. írását), valószínűsíti. Ez a gyakorlat elvként meg-

foglalmazva így hangzanék: az opust mint részt az oeuvrenek mint egésznek keretében értékelhetjük csak hitelt érdemlő módon.

3. Megdönthetetlen igazságnak kell tekintenünk azt, hogy a műalkotás tartalma — végső fokon eszmeisége — minden ízében a formában — tehát a tartalmat formába átcsapó képben, a szerkezeti formában és nyelvi formában — „adatik” a műélvező számára, vagyis egyszerűbben: a műalkotás mindig megformált tartalom. Ha ez igaz, akkor korántsem délibáboskodás azt a bizonyos eszmeiséget — mondhatnám így is: magatartást, világméretet — a nyelvi forma tényeiben, többek közt a szóképekben kísérelni meg fölfedni. Szerzőnk pompásan példázza ezt Radnóti Miklós szóképeinek elemzésével. A pipacs „biztató piros színe”, majd a piros színhez egy 1930-ban társult újabb képet: „a fák vörös virágot láznak” is elhitei, hogy a szerző elhunyt kortársa szocialista költő volt. Magától értetődő ez: a piros virág és a lázadás fogalmának az ihlet pillanatában, valószínűleg a *tudat alatti világban* létrejött asszociációja követeli, hogy feltegyük: a költő *tudatvilágába* ekkor már belegyöke-redezett a forradalmiság gondolata. Lehetne itt hányaveti, felületes újságírói szellemességgel a kákán is csomót keresve kifogásolni azt, hogy szerzőnk a versben nem egy érzelem, egy gondolat *egylendületű kifejezését* látja, hanem a szavak, a képek *aprólékosan értelmezendő rendszerét*. Igen, de ugyan honnan sejthetné az érzelmenek, a gondolatnak ama „egylendületű kifejezését”, ha nem az egészét részekre törő, vagy ha úgy tetszik, a részeket egészszé ragasztó szavakból, képekből? Nem éppen ezeken múlik-e, hogy ennek a bizonyos gondolatnak, érzelmenek „egylendületű kifejezése” miféle érzelmeket, miféle gondolatokat sugall? Nagyon primitív irodalomesztétizálás vagy irodalomhistorizálás lenne az, mely nem mer racionális vonalat húzni a nyelvi forma és az eszmeiség között. Primitív, s arról tanúskodnék, hogy aki így úzi ezeket a tudományokat, abban a marxizmus irodalomszemlélete nem több felszínes szólamnál.

ИЗМЕНЕНИЕ ПОНЯТИЙНОГО СОДЕРЖАНИЯ ГУМАНИЗМА В НАШЕ ВРЕМЯ

Л. Байда

По уроку научного творчества автора, посвященного исследованию гуманизма с начала 30-ых годов до наших дней, понятие гуманизма несколько раз изменялось и эту „подвижность” можно увидеть больше всего в его творчестве из всех современных исследователей. Можно видеть и отрицательную его сторону, когда он становится бесплодной теоретической образованностью и даже учёностью, как буржуазный гуманизм, и другую сторону, когда как социалистический гуманизм, он опять становится жизнеутверждающей силой. В соответствии с быстроизменяющимися тенденциями нашего времени, вначале он рассматривает гуманизм как течение вкуса, который реактивирует античность, и который из-за его многогранности невозможно считать единым идейным течением, потом у Януса Паннониуса всё же отмечает это сильно политическое идейное течение, и так как гуманизм или создавал литературу европейских народов или же влиял на них, в одно время он отождествляет гуманизм с европеизмом, и, наконец, он считает, что идейное течение, проявляющееся в гуманистическом течении вкуса, становится идейным течением, требующим человеческую полноту в социалистическом гуманизме. Его книга *Гуманизм и национальная литература*, подробно анализируемая в рецензии, важный документ вышеизложенных современных изменений понятия гуманизма.

INHALTSÄNDERUNG DES HUMANISMUS-BEGRIFFES IN UNSERER ZEIT

(Trencsényi Waldapfel Imre Zum 60-sten Geburtstag)

von L. Vajda

Der Inhalt des Humanismus-Begriffes hat sich, wie dies auch das der Humanismusforschung gewidmete Lebenswerk bezeugt, seit dem Anfang der dreißiger Jahre bis zu unseren Tagen mehrmals geändert, und diese „Beweglichkeit“ kann unter den Humanismusforschern unserer Zeit am besten in seinem Oeuvre verfolgt werden: die Deszension, während der der bürgerliche Humanismus zu einem unfruchtbaren theoretischen Bildungsgegenstand oder sogar zu dürrer Gelehrsamkeit wird, ebenso wie die Aszension, in der der sozialistische Humanismus seine lebensgestaltende Kraft zurückgewinnt. Den schnell sich ändernden Tendenzen unserer Zeit entsprechend hält er den Humanismus anfangs für eine die Antiquität reaktivierende Geschmacksströmung, die infolge ihrer Vielfältigkeit nicht als eine einheitliche Gedankenströmung betrachtet werden kann, dann entdeckt er in Janus Pannonius doch die stark politisch gefärbte Tendenz der Ideenrichtung; da der Humanismus die Literaturen der europäischen Völker entweder ins Leben gerufen oder sie stark beeinflusst hat, identifiziert er eine Zeit lang Humanismus und Europäertum, bis er schließlich erkennt, daß die bereits in der bürgerlich humanistischen Geschmacksströmung sich kundgebende Ideenrichtung sich erst im sozialistischen Humanismus zu einer den Anspruch auf den Menschen in seiner Totalität verkündenden Gedankenströmung entfaltet. Sein Werk „Humanismus und Nationalliteratur“, das eingehend analysiert wird, ist ein großartiges Dokument der vorerwähnten zeitgemässen Änderungen des Humanitätsbegriffes.